

Анастасија Пејчић¹, мастер историчар и архивист
Бобан Јанковић², историчар и архивски саветник
Историјски архив Ниш
Србија

ЗНАТСТВО ГРАДА НИША: ЖРТВА ДВА ВЕЛИКА РАТА 1914–1945.

Апстракт: У периоду од 1823. године до доношења Еснафске уредбе 1847. године занатлије су се активно бориле за слободан развитак занатске делатности и проширење својих права. Уредбе о шегртима и калфама праћене су разликом између домаћих и страних занатлија, па је тако страним занатлијама било ограничено право обављања појединих врста заната. Приватна иницијатива радника све се више осећала са јачањем капиталистичког система у развоју привреде. Забележено је да је број заната и занатлија био још увек мали, тако да је на 100 становника града долазио један занатлија. У периоду од 1800. до 1910. године број занатлија нашао се у порасту. Мајстора занатлија - помоћника (калфи) и ученика (шегрта) било скоро пет пута више до изласка *Закона о радњама*, који још увек није напуштао све остатке цеховског уређења. Град Ниш је крајем 1900. године, у периоду када је занатство узело најшире размере и када је имало изузетну улогу у развоју градске привреде, имао око 50 заната са највише 600 до 700 мајстора занатлија. Водеће место заузимају ковачи, а следиле су их текстилна и кожухарска грана, грађевински занати, дрвно-прерађивачки занати, прехранбени занати и сл. Ратна дејства су, како на нивоу читаве земље, тако и на нивоу локалне управе имала разарајуће дејство и негативно су утицала на развој привреде и занатства града Ниша.

Кључне речи: занатство, занатлија, развитак, град Ниш, привреда, рат

Занатство града Ниша уочи Првог светског рата

Попечитељство финансија радило је на увођењу еснафског поретка и на уређењу варошких општина још од 14. јула 1845. године, а резултат је дефини-

¹ *anastasija.pejic@gmail.com*; Anastasija Pejčić, Historical Archives of Niš, Serbia

² *helmcollector@gmail.com*; Boban Janković, Historical Archives of Niš, Serbia

тивна Уредба о еснафима од 14. августа 1847. године.³

У Србији је 1910. године донет закон који је регулисао стварање професионалних организација. Опште одредбе овог закона предвиделе су оснивање занатских организација – еснафа, удружења и комора. Највиши представници ових професионалних удружења биле су коморе, чије је седиште било у Београду.

Према одредбама овог закона, власници занатских радњи и њихови радници могли су се удруживати у професионална удружења – еснафе, ради заштите својих економских и пословних интереса. Тако по члану 99. овог закона „принудне корпорације мајстора еснафских заната једног града или среза могу се удруживати и образовати еснаф”. Одлука о оснивању еснафа пуноважна је тек пошто је потпише десет власника занатских радњи једног града или среза, а одобри Занатска комора у Београду.

Задатак еснафа је да негује и развија дух заједнице и узајамног поштовања међу својим члановима, стара се о одржавању добрих односа између мајстора и његових радника, да води бригу о моралном васпитању и стручном образовању ученика, као и да не дозволи бесправан рад појединих радника, а у циљу заштите својих права. После доношења Закона о радњама, у Србији је дошло до оснивања еснафа скоро у свим среским местима. Еснаф у Нишу је почео са радом 9. јануара 1912. године када је целокупна покретна и непокретна имовина Еснафа разних заната у Нишу предата изабраној управи Занатског еснафа за варош Ниш и срез Нишки. Први мајсторски испити су каснили, јер Занатска комора из Београда није благовремено упутила нишком еснафу одобрења за полагање испита. До јуна 1912. године било је преко 20 пријава за полагање мајсторијских испита.⁴

Не може се тачно одредити када су се појавили еснафи у Нишу, али се процењује да су првобитно основани у првој половини XIX века. Први писани податак о еснафима је из потекао из 1872. године, када се помињу екмеџијски и унцијски еснаф.⁵

Испитни одбор за полагање обућарских помоћничких испита у августу 1912. чинили су: председник комисије Јован А. Срећковић, наставник Занатске школе и два обућара из Ниша, Војислав Ђорђевић и Драгутин Николић. Поред ових обућара комисију су чинили и обућари Владимир Тикић и Спира Цветковић. Испити су се полагали из два дела – теоријског и практичног, при чему је кандидат морао да покаже задовољавајући успех у оба дела испита.⁶ У одбору за полагање помоћничких испита из кројачког еснафа је за председника комисије постављен такође наставник занатске школе Андреја Јовановић и по правилу два мајстора кројача: Стеван Поповић и Милутин Обрадовић.

---

³ Видети: *Прејлед рада занайтске коморе за 1919. и 1920. годину*, Београд 1921, 293.

⁴ Историјски архив Ниш (ИАН), Удружење занатлија за град и срез Нишки, ЗЕН – Ниш, 1911–1950, кут. 1, док. 182.

⁵ М. Т. Палигорић, *Економско-културна историја Ниша, Први део: Ниш до светској рати*, Ниш 1937, 10.

⁶ ИАН, ЗЕН, кут. 1, 1912, док. бр. 495.

Испити су одржавани у континуитету до 1914. године, када је Удружење престало са радом због почетка Првог светског рата, јер се велики број занатлија нишког еснафа нашао у редовима српске војске. Последња ревизија занатлијских радњи, извршена је крајем маја 1914. године, када је комисија на челу са подпредседником Еснафа Милутином Кулићем извршила инспекцију свих радњи са циљем да утврди колико је мајстора уписано у Еснаф, број уписаних помоћника и број уписаних ученика. После ове инспекције новчано је кажњено укупно 32 мајстора. За славу Еснафа у Нишу одређен је 3. јуни, дан Св. Цара Константина и Царице Јелене. Еснаф у Нишу је сваке године своју славу свечано прослављао до краја постојања Удружења занатлија.⁷ Подсетимо се да је Ниш у ратним годинама представљао практично другу престоницу из које је војска кренула у суочавање са непријатељима на чијем челу се налазила Аустроугарска монархија, са планом напада из Босне. Битке на Церу, Јадру, Колубари и Руднику, мада резултирајући победом, коштале су Србију великих страдања. Од 1915. године Централним силама прикључила се и Бугарска, која је напала Србију са источне стране. Ниш је пао у непријатељске руке 23. октобра. 1915. године. У рукама окупатора становништво града налазило се до 1918. године.⁸

Занатство у међуратном Нишу – од 1919. до 1941. године

За првог председника Еснафа у новоформираној Краљевини СХС изабран је Димитрије Костић. Нова управа је извршила попис занатлија и утврдила следеће бројно стање о броју радњи у Нишу: обућарских радњи 30, сајцијско-златарских радњи 7, браварских радњи 7, терзијско-абацијских радњи 29, кројачких радњи 19, јорганцијских 7, столарских 15, опанчарских 9, касапских радњи 10, мутавцијских 3, пинтерске радње 2, ковачке 6, ћурчијске 5, казанцијских радњи 5, грађевинарских 14, пекарских 35, лончарских 4, мумцијско воскарских радњи 12, сарачко седларских 4, коларских 3, тапетарско лакирерских 5, бојајцијско бомбоцијских радњи 9, стаклорезачких радњи 6, кубецијских 3 и лимарских 6 радњи у Нишу.⁹

Занатска комора из Београда је својим расписом позвала сва занатлијска удружења да обнове рад и прикључе се раду Занатске коморе. Нишке занатлије су поводом овог расписа именовале делегата нишког еснафа да представља Занатлијски еснаф из Ниша на генералној седници Занатске коморе. Након ове обнове, од марта су обновљена и полагања мајсторских и помоћничких испита. На место председника нишких занатлија јуна 1919. године постављен је потпредседник Ставра Пејчић, јер је дотадашњи председник Димитрије Костић дао оставку,

⁷ ИАН, ЗЕН, кут. 1, 1914, 28. мај, док. бр. 464–465.

⁸ Стојан Анастасијевић, *Историја Ниша*, Ниш 1940, 57–58; Бруно Ловрић, *Историја Ниша приликом његовог ослобођења Константиновој и Немањиној града*, Ниш, 1927, 85.

⁹ ИАН, ЗЕН, кут. 2, 1919, 15. јануар, док. бр. 15.

због неспоразума са деловођом. Оставку је дао и благајник Видоје Вељковић.¹⁰ На Пленарној седници од 18. августа 1919. године Комора је донела одлуку да држава призна обавезу накнаде штете према свим оштећеним грађанима и да се што пре донесе закон о ратној одштети, имајући у виду да је огроман број радњи потпуно упропашћен. Израђен је нацрт, али су се јавиле велике потешкоће у реализацији плана услед недостатка средстава за обнову.¹¹

Занатска певачка дружина почела је са радом 1922. године, под покровитељством Занатског еснафа. Оснивач и први председник дружине био је Коста Јанковић, лимар из Ниша. Занатска певачка дружина вежбала је у локалу Јеврејске школе, која је привремено уступила своје просторије. Певачка дружина незадовољна својим статусом, редовно је од Занатског еснафа тражила просторије за своју дружину у згради где су се налазиле просторије Еснафа у Пријездиној улици.¹²

Дружина је располагала својим средствима која су долазила преко добијених чланарина својих чланова, цркве и општине, прихода од забава и концерата, поклона Удружења занатлија, добровољних прилога добијених певањем на погребима, слављу и венчању. Имала је редовне и помажуће чланове, утемељаче, добротворе и почасне чланове. У наредним годинама, Еснаф је наставио организовање испита (мајсторских и помоћничких), контролисао је рад радњи у Нишу, решавао спорове између мајстора и муштерија, надгледао понашање нишких мајстора, њихов однос према помоћницима и ученицима и кажњавао прекршиоце Закона о радњама спроводећи рестриктивне мере. Никола Мирковић из Ниша је 1923. године обављао дужност председника Еснафа заменивши дотадашњег председника Јована Живковића.

Град Ниш је одувек био један од главних српских центара развијене занатске делатности, а она је у најразличитијим околностима и условима развитка његове привреде играла значајну улогу. У периоду послератне обнове изнова се гради и обнавља опустели, порушени и опљачкани град, коме је окупација донела велику деструкцију и страдање. Било је неопходно радити на обнови претходног поретка и организовати несређени привредни систем производње. Више од половине предратног привредног живота у току рата било је уназађено, а већ у првим данима ослобођења пружен је драгоцен допринос обнављању истог у привредно паралисаном граду. Индустријски објекти били су неспособљени за рад, а управо занатство је међу првима допринело да се привреда изнова покрене.

Значај који је занатство имало одржало је, мада у мањој мери, током индустријализације земље, вршећи важну привредну функцију у задовољењу свакидашњих потреба Нишлија. Индустрија је, развијајући се појачаним темпом, условила већу потребу за многим занатима, међусобно удруживање занатлија и потребу за већом количином индустријских производа. Док је утицала на неста-

¹⁰ ИАН, ЗЕН, кут. 2, 1919, 13–15. јуна, док. бр. 315.

¹¹ *Прејлед рада занатске коморе за 1919. и 1920. годину*, Београд 1921, 5.

¹² ИАН, ЗЕН, кут. 6, 1922, 13. октобар, док. бр. 742.

јање неких раније постојећих заната, под њеним утицајем су истовремено настали нови.

У периоду од 1918. до 1941. године занатство је било један од главних носилаца привредног живота града Ниша. Овај период претставља борбу нишких занатлија са крупним страним и домаћим капиталом. Јака конкуренција налазила се највише међу фабрикантима, који су све више освајали тржиште својом робом: обућа *Баџа*, *Борово*, одела *Тивар*, гумени опанак *Тиџар* из Пирота и фабрике коже и гуме *Милојковића* из Ниша. Приморане околностима, занатлије мењају свој начин производње, усавршавају се и механизују свој рад, како би наставили да воде сталну борбу за појефтињавање трошкова производњи.

У тако тешким околностима за напредовање занатлије су се окупљале око својих удружења и занатске коморе, на тај начин одржавајући своје активности. То је утицало на знатно повећање броја занатских радњи, занатских радионица и мајстора. Део њих је ипак, падајући под удар крупног капитала, био принуђен да одјави своје радње прихватајући се других послова. Долази до наглог подизања *капиталиста* појединих занатлија и прерастања њихових радњи у велике радионице и фабрике као: *Пејић и команија*, затим фирма *Фажемат* – фабрика за израду шамија, *Мумџијан*, браварска радионица *Морава*, трикотажа *Нишава*, фабрика боја и хемијских производа *Крстић и Миловановић*, фабрика *Милојковић* и др. Крајем 1939. године у граду Нишу било је укупно 912 занатских радњи са укупно 1077 мајстора, 480 помоћника и 534 ученика.¹³

Предратни период развика привреде је, како на државном нивоу тако и у Нишу и поред својих недостатака стварао могућности за осамостаљење занатства, што није био случај у наредном периоду. У новонасталим условима изградње социјалистичког друштва функција занатства се није задржала само на обављању услуга и раду на индивидуалним производима. Задржала је своју одређену улогу и значај у процесу планске производње, дајући свој допринос изради предмета широке потрошње, чиме је задовољила локалне потребе нишког грађанства. Занатство града све више је зависило од степена развијености саме индустрије, а донекле и од степена стручности лица која се баве том врстом делатности, као и од техничке опремљености занатских радионица у којима се врше овакви послови тј. од својства рада појединих занатских струка. Уједно је зависило и од куповне моћи самих потрошача првобитно јер су занатски производи најчешће били скупљи од индустријске робе.

Занатска производња брже и правилније се развијала само када је преузимала улогу употпуњивача индустријске производње; у овом случају показала се рентабилно и друштвено корисно. Приметно је да се занатство града Ниша све више ослањало на услуге и поруџбински рад, што није у потпуности прекинуло производњу предмета које израђује индустрија. Предузимање мера у правцу

¹³ Историјски архив Ниш (ИАН), Удружење занатлија за град и срез Нишки – Ниш, Занатство града Ниша, досије фонда.

ограничења развоја занатства значило би спутавање закона понуде и потражње и онеспособило би његов значај у виду важног економског фактора, што би ишло на штету корисности ових производа за целокупно друштво.¹⁴

Занатство за време окупације – од 1941. до 1944. године

За време рата, од 1941. до 1944. године, а и у првим послератним годинама занатство у Нишу је трпело последице рата и ратних пустошења, које су се највише огледале у недостатку сировина. Чињеница да је потребних сировина, које занатлије прерађују и од којих израђују своје производе, било врло мало или их уопште није било. Занатлије су у таквим околностима биле принуђене да највећим делом раде на поправљању и преправкама старе производе, а само је један мањи део производио нове занатлијске производе. Осим тога у занатским радњама нагло се смањио број ученика и помоћника, а изван број занатлија није могао више живети искључиво од свог заната.

Поред ових објективних тешкоћа које су настале као последица рата, занатлије су морале да се боре и против новог схватања да занатство више није потребно, јер се иде „ка развоју индустријских предузећа”. Занатство као део приватног сектора производње омета правилан развој друштвене и социјалистичке производње.¹⁵

Година 1946. је обележила почетак модернизације у домену занатства. У периоду након ослобођења од Турака ситуација је била знатно другачија, јер је становништво Ниша имало ограничено право на упражњавање само појединих врсти заната као што су: ћурчијски, грнчарски, мутавцијски, кујунцијски, терзијски, екмецијски, туфецијски; са одласком Турака са ових простора враћају се избеглице, међу којима и велики број занатлија. Долази до прилива сељачког живља у град и доласка мајстора из иностранства у град Ниш. Одласком Турака источњачки занати нагло изумиру. Почели су да се јављају нови занати, али је занатство још увек било добрим делом у рукама странаца дошљака већином печалбара (надничара).

Послератни препород задружног сектора

У периоду после ослобођења од окупатора тржиште је захтевало квантитет на уштрб квалитета тј. потрживало је већи број производа, не обазирјући се на њихов квалитет, док су се произвођачко-услугне задруге града развијале врло брзо и биле у сталном порасту. Прве задруге које су се оформиле у Нишу

---

¹⁴ Исто, досије фонда.

¹⁵ ИАН, ЗЕН, кут. 64. 1947, док. бр. 1.

биле су : Кројачка задруга *Полећ*, Обућарска задруга *Филиј Кљајић*, затим Берберска задруга, Столарска задруга *Димитрије Туцовић*, Обућарска задруга *Рекорд*, Молерска задруга итд.

Број задруга у послератном периоду нагло је порастао током унапређења административне управе у привредном домену, док је делимична стагнација забележена крајем 1951. године. Поједине задруге – обућарска, опанчарска, папуцијска – нису могле одмах да схвате суштину нових привредних мера, па су и даље наставиле са производњом без довољно контроле и планирања, не водећи довољно рачуна о квалитету својих производа нити о потребама тржишта. Тако је добар број нишких задруга стварао непотребне лагере финалних производа, чиме је дошло до „назадовања и умртвљавања обртних средстава” што је имало за последицу нереализацију обавеза. Долази до опадања броја чланстава у задругама, што се нарочито осећало у периоду од 1951. до 1954. године и то у већој мери код прерађивачко-произвођачких задруга него код задруга чисто услужног карактера.

О П И С	П р е г л е д п о г о д и н а м а									
	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Број задруга	2	7	10	10	11	12	12	13	12	10
Број мајстора	5	42	76	87	107	126	197	137	135	103
Број помоћника	24	125	208	279	276	313	277	282	243	247
Број ученика	3	19	42	76	76	89	74	70	56	54
Број радњи и раднон.	2	9	11	21	31	30	37	34	34	34

Табела 1. Преглед броја задруга, мајстора, помоћника и ученика у периоду од 1945. до 1954. године

Табела показује да је број опадања задругара и мајстора био највећи током 1952. године тј. у периоду усвајања нових мера у привреди, а опадање броја задруга наставило се и током наредне 1953. и 1954. године, после ступања на снагу нових привредних прописа тј. изласком Уредбе о занатским радњама и предузећима, што доводи до значајне стабилизације занатског сектора. Задруге прилагођавају своје пословање условима и потребама тржишта, ослобађајући се неквалитетних и недовољно квалификованих радника, придајући велику важност квалитету и асортиману својих производа.¹⁶

¹⁶ ИАН, Удружење занатлија за град и срез Нишки – Ниш, Занатство града Ниша, досије фонда.

Кретање вредности производње задружног сектора по годинама								
Назив задруге	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
1. Задр. "Полет"	2642	4022	6922	7607	12713	13509	29516	54045
2. "Фил. Кљајин"	3960	2805	7290	7600	16900	28050	22600	26000
3. Задр. "Туцован"	905	1789	3362	4244	5112	14018	18375	21636
4. Бербер. задруга	483	1022	2678	3605	5464	5689	5606	6798
5. Турчиска задруга	-	-	-	372	1934	4475	4064	4509
6. Јорганц. задруга	-	1061	1585	4427	14385	43294	44426	34298
7. Обуч. задр. "Рекорд"	1466	1720	2876	4961	10573	16957	11881	11293
8. Шпанска задруга	1080	1510	2413	4118	6983	12092	8293	6372
9. Молерска "Украо"	-	300	625	1250	17790	40000	51655	54991
10. Кројачка "Слога"	-	-	-	-	-	-	2516	1873
11. Падучиска задруга	-	-	-	-	-	-	-	-
12. Шпанска задруга	-	-	-	-	-	-	-	-
13. Обуч. задр. "Развитак"	-	-	-	-	-	-	-	-

Табела 2. Кретање вредности производње задружног сектора по годинама од 1946. до 1953. године

Ово указује да су задруге значајно помагале развоју социјалистичке привреде и њеној изградњи. Узимајући у обзир да је укупна вредност градске производње у 1952. или 1953. години износила нешто више од 8 односно 9 милијардних динара, закључује се да је онда припадајући део учешћа задружног сектора у остварењу те производње задовољавајући, нарочито имајући у виду број задруга и запошљене радне снаге у њима, као и расположива техничка средства и доступне машине.

У околностима послератне немаштине било тешко започети било какву радну активност, па је велики број задруга отпочео рад са недовољно средстава. Првих година та средства сводила су се на алат и неколицину машина, које су биле личне својине или су средства коришћена под закупом. Из године у годину основна средства су се увећавала, тако да су у току 1954. године процењена на износ од преко 32.602 милиона динара. Највећу вредност основних средстава представљају алати и машине које су биле неопходне за повећање, побољшање и појефтинјење производње и самих услуга које су обављале постојеће задруге.

Назив задруге	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Крој. зад. "Полет"	49	82	441	457	582	518	995	2864	1.800 у хил.
"Филип Кљајин"	7	120	160	210	580	580	600	1300	1.900
"Туцован" сталеж.	55	63	159	252	346	350	536	689	780
Бербер. фр. задр.	9	47	480	618	892	990	1209	945	-
Турчиска задруга	-	-	-	20	26	82	256	520	-
Јорганциска задр.	-	16	144	170	44	48	269	952	880
Обучр. задр. "Рекорд"	25	45	136	162	243	457	512	1082	550
Шпанска задруга	4	5	6	65	65	65	67	236	170
Молерска "Украо"	-	-	-	-	-	-	-	-	880
Кројачка "Слога"	-	-	-	-	-	-	-	181	284
Обучраска задруга	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Шпанска задруга	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Табела 3. Преглед кретања вредности основних средстава свих задруга по годинама

Иако уз бројне потешкоће, занатство је бележило видан просперитет све до 1952. године јер је развитак градске привреде утицао и на развитак занатске делатности. Индустријска производња није увек била у могућности да пружи тржишту све што је оно потраживало у виду потребних артикала и производа широке потрошње. Занатске радионице представљале су у том смислу једног од главних такмаца, који је парирао тим производима на тржишту. То је утицало и на пораст броја запослених у задругама. Задружни сектор занатства није био заступљен у свим гранама занатске делатности. Углавном су се занатске организације оснивале у правцу оријентисаном на појаву *приватизације* и *капитализања* занатлија.¹⁷

Током развоја социјалистичког сектора задружно занатство још увек није успело да достигне своје одговарајуће место у домену привреде; било да се ради о његовом учешћу у остварењу бруто продукта, по броју радне снаге, мајстора, радионица, и томе сл. или узимајући у обзир да је у време писања *Анализе* (1954.) постојало преко 900 приватних занатских радњи у Нишу са скоро 1000 мајстора, док је на територији града било укупно 13 задруга са једва 100 мајстора и забележено око 250 радника, а свега 34 радњи и радионица.

Државни сектор

У Нишу су нове занатске радионице (мисли се на државне радионице) почеле да настају тек 1949. године када су отпочеле са радом и то: Градска стакло-резачка радионица, *Услуга* радионица метала за услуге и радионица за прецизну механику. Оне су имале: 13 квалификованих радника, 4 полуквалификована и 9 ученика. Поред ових формиране су и неке радионице друштвених организација у току 1947. године: радионица *Наше деце* и радионица за израду четки, са 43 радника и 10 ученика. Број радионица друштвених организација повећао се у току 1948. године, тако да сад имамо преко 60 радника и 18 ученика.

Занатске радионице су дале свој допринос у остварењу бруто продукта градске привреде. При томе је овај допринос у односу на државне занатске радионице могао да буде и много већи, али условљене несналажљивошћу и недовољном упорношћу у решавању проблема и потешкоћа на које су наилазиле у току свог рада, дошле су до тога да нису могле увек да представљају озбиљног партнера приватном сектору занатства. Један од разлога који су утицали на неправилан развој ових радионица било је снабдевање материјалом и сировинама за које у периоду планске расподеле и дистрибуције није могло да се нађе трајно успешно решење.

Са годинама ситуација се побољшала, па је и снабдевање занатлија из године у годину било све боље. Тако су само у току 1948. и 1949. године разне

¹⁷ Исто, досије фонда.

сировине за прераду у вредности од око 20 милиона динара дате занатским радионицама. Током 1954. године забележено је да је у граду Нишу постојало 9 занатских радионица са укупно 196 радника, 168 помоћника и 62 ученика.¹⁸

Приватни сектор

После спровођења национализације и стављања приватне трговине у руке социјалистичког сектора приватно занатство било је једино место где је долазила до изражаја тежња за капиталистичким начином производње. Крајем 1945. године у Нишу је било 854 приватних занатских радњи, са 874 мајстора, 270 помоћника и 280 ученика. Број приватних занатлија био је у сталном порасту све до 1948. године, кад се формирају задружне радионице и државне занатске радионице. Тако је један део приватних занатлија одјавио своје радње и наставио са радом у радионицама социјалистичког сектора. Из приложеног прегледа може се видети да је број приватних занатлија током 1954. године био знатно већи од броја у предратном периоду и непосредно уочи ослобођења. Ово повећање је ишло у правцу пораста броја и врсти заната и у правцу умножавања броја занатских радњи одређених струка.

Неки занати као што су казанџијски, кујунџијски, грнчарски, грађевински, графички и др. трпели су извесну стагнацију и били су у сталном опадању, док је дошло до наглог пораста броја радњи у сегменту: прераде текстила (кројачи мушког одела), дрвенопрерађивачких заната (столари), заната прехранбене делатности (посластичари и пекари) те нарочито код малопрерађивачких заната (где је број врсти заната и радњи у односу на 1939. годину порастао за преко 50%).

Врста делатности	1939	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
1. Метало прерађивачка	101	119	132	130	113	117	128	140	142	153	164
2. Електротехнички занати	5	7	8	8	7	7	7	9	13	24	17
3. Занати зем. делатности	23	29	33	34	21	22	23	22	25	27	22
4. Прерада земље и камена	21	22	20	21	13	12	13	14	15	15	18
5. Грађевински занати	66	71	74	75	77	73	40	49	43	59	68
6. Дрвно прерађивачка	82	80	87	89	89	85	76	92	101	104	95
7. Прерада хартије	7	5	5	5	4	4	4	6	6	5	5
8. Прерада текстила	154	107	137	139	130	138	144	148	154	157	163
9. Прерада коже и гуме	95	87	101	104	92	84	104	110	120	120	126
10. Прехранбени занати	198	213	141	97	51	37	46	70	72	73	75
11. Графичка делатност	4	4	4	5	-	-	-	2	2	4	-
12. Занати личних услуга	75	77	81	83	87	87	61	66	76	77	80
13. Остали занати	81	33	49	55	71	86	88	94	112	117	123
Укупно	912	854	872	845	755	692	706	822	851	935	954

Табела 4. Кретање приватних занатских радњи по годинама до 1954. године

Исти је случај са кретањем броја приватних мајстора, који се из године у годину стално повећавао, што се може видети у наредном прегледу:

врста делатности	1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945		1946		1947		1948		1949		1950		1951		1952		1953			
	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.	мајст.пом.	уч.		
1. Метале прераб. занати	140	132	208	141	100	91	144	91	78	143	88	82	111	90	70	128	77	77	130	48	88	143	37	92	143	75	180	158	87	86		
2. Златне накнаде	7	7	14	6	7	8	10	6	8	9	3	3	7	4	7	6	5	6	3	3	7	4	3	13	5	6	28	19	14			
3. Кошнички занати	24	18	12	13	2	1	28	9	4	28	13	8	24	9	4	28	18	4	22	18	6	14	10	10	24	14	3	17	7	6		
4. Прерад. кожане делатности	22	6	9	15	4	1	20	6	10	19	18	7	15	9	4	15	7	8	13	6	6	14	10	6	14	14	3	17	7	6		
5. Грађевински занати	77	39	18	78	71	11	93	18	6	89	80	18	88	43	11	31	15	8	38	16	9	53	18	12	104	48	90	113	90	92		
6. Дрвнорераб. занати	94	37	81	79	31	70	68	33	38	89	31	2	4	13	4	18	5	4	18	5	4	18	5	8	14	5	6	18	2	5	14	4
7. Прерад. хартије	7	9	9	6	8	4	6	5	5	4	5	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
8. Прерад. текстила	185	80	98	128	40	57	157	47	46	138	47	58	130	121	52	140	120	81	180	82	89	150	90	83	110	62	38	122	41	38		
9. Прерад. коже и гуна	119	48	39	84	19	17	112	28	19	117	31	11	27	33	11	25	31	11	104	34	30	110	33	21	77	23	11	78	31	6		
10. Прерадбени занати	231	39	28	214	22	4	259	28	6	189	9	2	78	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11. Грађевинске услуге	4	4	4	2	2	—	4	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Занати личних услуга	77	28	19	78	11	12	80	20	15	78	32	27	80	17	22	57	14	24	58	32	11	68	41	14	79	47	34	76	30	33		
13. Остали занати	90	18	9	28	7	4	58	17	10	26	18	12	77	13	8	89	11	9	88	12	3	92	12	12	100	18	7	100	18	10		
Укупно	1.077	480	534	874	270	281	1018	310	238	808	307	302	786	416	240	717	322	285	739	334	271	838	342	291	890	469	411	875	440	413		

Табела 5. Преглед броја приватних мајстора, запослених радника и ученика у приватним занатским радњама и радионицама

Примећује се да је приватно занатство града Ниша и поред наглог пораста индустрије и њеног преоријентисања на израду артикала широке потрошње, још увек имало прилично великог удела у производњи са циљем подмирења локалних потреба наших грађана. Ово се лако може закључити ако се узме у обзир кретање вредности производње приватног занатства, где се осећа стални пораст нарочито од почетка 1950. године.¹⁹

Узимајући у обзир чињеницу да су доходак и вредност бруто производа приватних занатлија у сталном порасту, можемо закључити да је приватно занатство још увек 1954. године било склоно да задржава позиције у циљу ситног капиталисања. Ово се примећује ако се упореди реализација производње приватног сектора занатства и кретање дохотка у односу на број приватних занатлија из ранијих година, а према показатељима следећег табеларног прегледа за следеће године:

година	Број приват. занатл.	Остварени		Припадајући износ на	
		доходак	промет	једног занатлију	доходак
1950	739	63.661	105.930	91	151
1951	838	68.267	127.105	85	159
1952	890	95.745	188.224	106	209
1953	975	128.308	322.551	128	323

Табела 6. Табеларни преглед кретања за период од 1950. до 1953. године

¹⁹ Исто, досије фонда.

Квалитетнији рад и веће улагање у изглед производа међу водећим су узроцима који су утицали на повећање дохотка и бруто промета приватних занатлија. Производи приватних занатлија редовно су били јефтинији од производа социјалистичког сектора, који су све скупљи и мање доступни. Приватна производња се више оријентисала на поруџбински рад и услуге, што није случај код задруга и задружних радионица. Отуда су се потрошачи тј. грађани и сама привредна предузећа и установе често обраћали управо приватним занатлијама. Све ово иде у прилог повећања дохотка приватних занатлија и јача приватни бруто производњу приватног сектора. Нови услови развоја нишке привреде, стабилизација тржишта и „мировање” цена сировина утицали су на јачање конкуренције социјалистичког сектора занатства са приватним сектором.

Током 1960. године комора у Нишу забележила је да на територији среза постоји 79 занатских предузећа, радњи и задруга, а да је предвиђено да ће крајем 1965. године број порастати на 124 занатске организације, или 56 % више у односу на 1960. годину.²⁰

Улица која данас носи име *Казанџијско сокаче* раније је носила назив *Занатлијска*. У периоду између два светска рата занатство Ниша наставило је свој развој, мада у отежаним условима, оснивањем удружења, подизањем занатских зграда, слављењем своје славе, креирањем сопствених обичаја и кодекса понашања, издавањем занатских писама и сертификата, усавршавањем и сл. Период стагнирања који су донеле ратне године огледао се у недостатку људства, машина за рад али и сировина. Страдање становништва и пустошење града, са друге стране, за производ су имали огромно залагање Коморе и самих еснафа да се што пре опораве и наставе своје активности. Питање набавке машина, снабдевања сировинама и средствима за рад је у годинама између ова два сукоба решавано постепено, а занатлијама је пружена помоћ у опоравку од нанете штете. Нови ударац занатство је претрпело спровођењем национализације и тежњом за капиталистичким начином производње. Показало се ипак, да је мануфактурна и занатска производња, иако спорија, изузетно цењена по свом квалитету. Занатство се завукло дубоко у поре српског друштва и самим тим постало неизоставни део живота становника града Ниша.

---

²⁰ Благоје Станисављевић, *Два века организованог занатства у Нишу*, Ниш 2010, 304.